

Prof. dr. Edisa Gazetić
Univerzitet u Zenici / University of Zenica
Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy
edisa_gazetic@ymail.com

UDK 314.743 -055.2

ŽENSKI BIJEG IZ DOMOVINE¹

A WOMAN'S ESCAPE FROM THE HOMELAND²

Premda nisam govorila ni riječi engleskog, očaj me učinio neustrašivom. Bilo mi je mrsko napustiti roditelje, sestre i brata, a znala sam i da će mi borba za dopuštenje da odem iscrpiti svu energiju. No znala sam i da je bijeg iz Kine jedino rješenje. Izborila sam se za sebe i stigla u Ameriku 1. rujna 1984. godine.

Anchee Min, Crvena azaleja

Although I did not speak a word of English, despair made me fearless. I was hated to leave my parents, sisters and brother, and I also knew that the struggle to let me go would drain all my energy. But I also knew that escaping from China was the only solution. I fought for myself and arrived in America on 1 September 1984.

Anchee Min, Red Azalea

Sažetak

Egzil se smatra jednom od iznimno popularnih tema u 20. ali i u 21. stoljeću, kada nedemokratska društva sve više proganjaju pojedince zbog njihovog otpora represivnim režimima širom svijeta. Suprotstavljanje bilo kojem modelu moći etiketira pojedince kao neprijatelje takvih političkih sistema, a aktiviste i aktivistice širom svijeta, u borbi protiv represije, vlasti progone i kažnjavaju na razne načine. Ovaj rad pokušava da predstavi nekoliko primjera u kojima autorice književnih tekstova predstavljaju one osobe koje režimi proganjaju zbog njihovog djelovanja, a kako su takve zajednice obilježene izrazitom patrijarhalnošću, onda je ta borba još teža ženama.

Ključne riječi: egzil, režim, trauma, represija

¹ Domovina, otadžbina (Fatherland) se najčešće povezuje sa muškarcima i oni su reprezentativni predstavnici svojih država; žene su tek simboličke predstavnice, te se njihov bijeg iz domovine može shvatiti i kao konačno raskidanje sa muškocentričnim prostorom na kojem su nekoć živjele.

² Homeland (Fatherland) is often connected to men and they are representatives of their states; women are just symbolic representatives, so their escape from homeland can be understood as final disconnection to men-shape area where they use to live.

Summary

Exile is one of the most popular topics in the 20th, but also in the 21st century, when non-democratic societies persecute individuals because of their resistance to repressive regimes around the world. Because of their activism many individuals are labeled as enemies of such political systems, and many of them are punished in various ways by the system they fighting against. This paper attempts to present some examples of female authors around the world who had to leave their homeland and go into exile for opposing regimes. These systems are always connected with the patriarchal ideology, then this struggle is even harder for women.

Key words: *exile, regime, trauma, repression*

Uvod

Neke društvene zajednice desetljećima obilježavaju ili su obilježile represivne politike koje ne pokazuju tolerantnost spram bilo kakve kritike i iz pojedinih zemalja (kakve su i one nastale raspadom SFRJ) mnogi su prisiljeni bježati zbog takve politike. Progon iz matične zajednice ili mjesta u kojem se ljudi *najbolje osjećaju* prati čovječanstvo od samoga početka. Prvo progonstvo za ljudski rod desilo se još u raju kada su Adam i Eva odlučili kušati zabranjeno voće i na taj način se oglušili o naredbu vrhovnog autoriteta koji je tražio poslušnost. Danas je izgrađena cijela jedna kultura nastala zahvaljujući *neposlušnima*, odnosno egzilu i egzilantima³ i egzil je postao „neobično privlačan kao tema za razmišljanje, ali grozan za življenje. To je neizlječivo odvajanje nametnuto između ljudskog bića i rodnog mjesta, između sebstva i njegova pravog doma: temeljna tuga egzila nikada ne može biti prevladana. I iako je točno da književnost i povijest sadrže herojske, romantične, slavne, pa čak i trijumfalne epizode iz života prognanih, to su samo pokušaji osmišljeni kao prevladavanje paralizirajuće tuge rastanka – ostvarenja u egzilu trajno su podrivana gubitkom nečega što je zauvijek ostavljeno za sobom” (Said 2005). U suštini, egzil je traumatičan isto onoliko koliko je i ostajanje u prvobitnom (represivnom) *domaćem raju*, ali se mnogi, ipak, odlučuju otići i iz jedne druge (jednako traumatizirajuće) kulture ispisati povijest o iskustvima onih koji su prošli logore smrti,

³ Iznanstvo je pratilo mnoge briljantne pisce i ličnosti koji su ostavili trag u svjetskoj umjetnosti, književnosti, kulturi, pa i politici, poput Dantea još u srednjem vijeku, zatim Nabokova, Rushdia, Saida, Spivak, Kristeve i mnogih drugih, a danas najpoznatiji i još uvijek *slobodan* disident Edward Snowden je, zarad razotkrivanja sistema špijuniranja u globalnom smislu, jedna od najtraženijih osoba na svijetu, kao što je to donedavno bio i Julian Assange.

zatvaranja, fizička i psihička maltretiranja i, na kraju, to je svjedočanstvo o milionima koji nisu preživjeli i nikada neće moći ispričati svoje traume. „Moderna zapadnjačka kultura velikim je dijelom dio rada prognanika, *émigrés*, izbjeglih. U Sjedinjenim Državama, znanstvena, intelektualna i estetska misao ono je što danas jest upravo zbog onih koji su izbjegli od fašizma, komunizma i ostalih režima koje obilježavaju represija i progon disidenata. Kritičar George Steiner čak je iznio tezu da je cijeli žanr dvadesetostoljetne zapadnjačke književnosti 'izvanteritorijalan', književnost koju pišu prognani o prognanima, simbolizirajući doba izbjeglog” (Said 2005).

Stoljećima se prostor doma za žene smatrao djelićem *raja* u kojem trebaju uživati, slušati autoritet (muža, oca, brata, predsjednika), roditi djecu, odgajati ih, kuhati itd. To je trebao biti jedini prostor, njihova *vlastita soba* (Woolf 2000), dok je prostor znanja i obrazovanja bio rezerviran samo za muškarce i njihovo (najčešće) proučavanje žena (Woolf 2000). Progon iz vlastitog doma ili domovine jednako je traumatičan i za žene i muškarce. S obzirom na to da žene u mnogim kulturama i danas trpe patrijarhalnu nepravdu, koje se zapadni svijet donekle oslobodio, ovdje će biti isključivo riječ o ženskoj traumi izlaženja iz *raja*, odnosno iskustvima koja dolaze iz različitih dijelova svijeta, ali su u jednom vrlo slična, tj. sve one dolaze iz vrlo sličnih patrijarhalnih, terorizirajućih zajednica. Ovdje se također otvara i pitanje pripadanja *muškom* prostoru, odnosno kultura koje nisu prošle proces moderniziranja ili ga uopće nisu imale, doprinose da se žene ne osjećaju prihvaćeno u takvim zajednicama, niti taj prostor mogu doživjeti u rodnom kontekstu kao vlastiti. Prostor Balkana, kao i diskurs, smatra se isključivo muškim, o čemu govore Marija Todorova i Jasmina Tešanović. Todorova navodi da je „balkanistički diskurs isključivo muški“, „za razliku od orijentalističkog, koji za potrebe svog proučavanja pribegava ženskim metaforama“ (Todorova 1999: 35). Tešanovićeva ide i dalje, te navodi da je ne samo jezik i diskurs Balkana muški već smatra da je cjelokupni prostor i u kulturološkom i svakom drugom smislu muškocentričan. „U tom smislu suočavam se sa rečju Balkan kao muškim izrazom koji mi preteći zvuči, što je inače česta pojava na polju nauke, i u odnosu na žensko tijelo ili život žena“ (Tešanović 2004: 105).

Koliko god da je progon traumatičan, mnoge žene iz svojih domovina, ipak, odlaze u slobodu i javni prostor, za razliku od skučenosti koju su mahom imale u prvobitnim zajednicama. Ono što svakako zabrinjava u pričama egzilanata, neovisno o rodnim iskustvima, jeste kolektiv, odnosno zajednica koja ostaje nijema na patnje svojih sunarodnika. Rijetkost je da se u takvim uvjetima pojedinac odluči za solidarnost sa izopćenim subjektom, a da stvar

bude još gora, često su patnje gotovo iste i onih koji se bune i onih koji šute. Sigmund Freud u djelu *Psihologija mase* (2006) navodi da se masa ili kolektiv „osnažuje tako što u sebe usisava više jedinki koje postaju jedno, prestaju biti množina zarad snage kolektivnog subjekta. Svaka individua u tom kolektivu gubi svoje osjećaje, karakter“ (Freud 2006: 132–133), misli sasvim drugačije nego je to činila prije „ulaženja“ u skupinu. Pristupanje određenom kolektivu pritom označava i dobivanje određene moći, a masa može da ju provodi bilo kad i bilo gdje bez ikakve odgovornosti. Pojedinaac koji prije ulaska u kolektiv nije imao neku značajnu ulogu u društvenoj zajednici za relativno kratko vrijeme postaje važan, odnosno masa kojoj pripada postaje relevantna figura u političkom sistemu. Teško da će svoju ugodnu i konformističku poziciju zamijeniti buntom i solidariziranjem sa *drugim*. Najbolji prikaz iz ženskog ugla kako funkcioniра psihologija mase u kojoj se svaki pojedinac i pojedinka bore za svoje mjesto, čak i u radnim logorima, opisala je kineska spisateljica Anchee Min u djelu *Crvena azaleja* (2010). O bijegu i traumatičnom iskustvu pišu još i Ayan Hirsi Ali u svojoj ispovijesti *Nevjernica* (2007), Azar Nafisi u *Lolita u Teheranu* (2011), Dubravka Ugrešić u romanu *Ministarstvo boli* (2004).

Napuštanje doma – konačna sloboda za ženski rod!?

Priča o izgonu iz tzv. raja u patrijarhalnim interpretacijama shvaćena je vrlo stereotipno, odnosno žensko posezanje za *zabranjenim voćem* smatra se fatalnom greškom. Adamu su *oprošteni* grijesi, ali Evinu stigmatu žene nose stoljećima poslije ovog događaja. Feministička kritika i feministički aktivizam promijenili su donekle ovakve stavove, ali oni su novim valom repatrijarhalizacije društava ponovno aktualni. Ako se žena usprotivi vladajućem modelu ili tradiciji, kazne su drastičnije jer većina zatvorenih kultura želi pokorne i nesamostalne žene, ovisne o muškarcu u svakom trenutku.⁴ Takve kulture preziru žensku kritiku dominantnog modela,

⁴ Jedan takav primjer navodi i Andrić u pripovijeci *Anikina vremena*. Anika je u patrijarhalnoj kasabi simbol neposluha prema modelu koji od žene traži pokoru i lojalnost mužu/muškarcu, a ona ga je upravo svojom „objavom“ iznevjerila. Zatvoreni okvir patrijarhalne zajednice ništa drugo ne vidi u njezinu neposluhu osim opravdanje da se svakoj ovcu koja „štrči (...) i izaziva nesreće i zabune (...) podseku kolena i tako (...) povrati stari red u varoši“ (Andrić 1963: 65). Prema Aniki su svi nemilosrdni; i muškarcu koji su joj dolazili i bili tako jadni pred njezinim vratima dok mole za njezino prisustvo i žene koje su u njoj vidjele moćnu suparnicu, sposobnu u svakom trenutku da zavede bilo kojeg muškarca. Surovost patrijarhalnih zajednica ovdje se iskazuje kroz žensku mržnju prema ženi, ali i kroz muški prezir koji nastaje kao posljedica njihove nemogućnosti da uspostave kontrolu nad ženom oslobođenom patrijarhalnih tabua.

njihovu neposlušnost tradiciji i odbacivanje muškog subjekta kao sveznajućeg i dostojnog strahopoštovanja. Kulture širom svijeta koje nisu uspjele u modernizaciji ženama još uvijek nameću najrigidnija pravila prema kojima su dužne ponašati se prema zamislama oca, predsjednika ili nekog drugog patrijarhalnog moćnika. Svaka od kultura koje opisuju ove autorice zasniva se na tiraniji nad marginaliziranim skupinama, a u ovom slučaju tu skupinu predstavljaju žene u različitim dijelovima svijeta. Društva su širom svijeta u svojoj historiji potvrđivala dominaciju muškaraca, odnosno većina njih nastala je i još uvijek funkcionira na principu „potiskivanja žene – njeno marginalizovanje ili isključivanje iz polja društvenog, (...) njeno svođenje na elementarne funkcije biološke datosti“ (Tomić 2007: 56). Posebno u ratnim sukobima ili vremenu kada društvo prelazi iz jednog uređenja u drugo, žene postaju najranjivijom skupinom. O tome piše i hrvatska teoretičarka Rada Iveković, navodeći slučajeve u Indiji gdje je organiziran lov na žene koje su bile *pogrešno udate* i na *pogrešnom mjestu*, a cilj je bio vratiti ih na *pravu stranu* (Iveković 2013). Sličan progon žena desio se na početku posljednjeg rata u Hrvatskoj, gdje je nekoliko žena, intelektualki, targetirano jer su se žalile na „ograničenost slobode izražavanja u Hrvatskoj“ (Wachtel 2006: 132). U listu *Globus* objavljeno je nekoliko tekstova o *hrvatskim vješticama*, a optužene su za niz grijehova prema domovini. Između ostalog, tri *vještice* „su bile udate za Srbe, što je proglašeno sistemskim političkim izborom, a ne slučajnim izborom zasnovanim na ljubavi (Wachtel 2006: 132). Jedna od njih je bila i hrvatska spisateljica Dubravka Ugrešić, koja je tada napustila Hrvatsku i postala jedna od najpoznatijih egzilantica sa prostora bivše Jugoslavije. Jedan od romana u kojem razmatra nestajanje jedne zemlje u kojoj je bila rođena – Jugoslavije – i nastajanje novih država kojima nije pripadala je roman *Ministarstvo boli*. Osim što roman govori o egzilantskoj perspektivi nestajanja doma i domovine, roman propituje i identitet onih koji više nisu pripadali zemlji u kojoj su rođeni. Slično kao Nafisi, koja u romanu *Lolita u Teheranu* pokušava pokazati da je književnost neuništiva i da nas spašava jednoumlja, glavna junakinja Tatjana Lucić je u romanu *Ministarstvo boli* pokušala održavanjem katedre za slavistiku u Holandiji oteći jugoslavenske vrijednosti od krvavog rata na Balkanu. U holandskom gradu skupina studenata pokušava u rijetkim *jugonostalgичnim* predmetima sačuvati duh nekadašnje *jugo* kulture, dok u isto vrijeme *barbari* na jugoistoku Evrope inkvizicijskim metodama uništavaju sve što je imalo veze sa tom zemljom. „Vlasti u našoj bivšoj zemlji pritiskale su tipku *delete*, a ja tipku *restore*“ (Ugrešić 2004: 64). Suočavanje sa vlastitim identitetom ili identitetima autorica je predstavila u *Zabranjenom čitanju* u kojem razmatra svoju poziciju izvan nekadašnje domovine. „Ja sam spisateljica koja je u jednom trenutku odlučila da više ne živi u svojoj zemlji, jer njezina zemlja nije više bila njezina“ (Ugrešić 2001: 116).

Većina autorica koje pišu o svojim izgnanstvima iznosi neke od najtraumatičnijih iskustava koje žene preživljavaju širom svijeta. „Traumatski događaji su izuzetni ne zato što se retko dešavaju, već zato što uništavaju uobičajene načine prilagođavanja ljudi na život. Za razliku od svakidašnjih nesreća, traumatski događaji obično ugrožavaju život, odnosno telesni integritet, ili predstavljaju blizak lični susret sa nasiljem i smrću“ (Herman 2010: 67). Izrazito traumatična iskustva u svojim djelima prikazuju Ayan Hirsi Ali i Anchee Min, gdje obje upravo govore o bliskim susretima sa smrću, odnosno strahovanju za život. Ayan Hirsi Ali je trebalo da postane supruga svog rođaka koji je živio u Kanadi, a prije toga prošla je strašne torture odrastanja u rigidnim islamskim kulturama, a djetinjstvo joj je obilježila najstrašnija trauma koja pogađa djevojčice islamskih zemalja, a to je genitalno sakaćenje.⁵ Njezina borba sastojala se u odbacivanju nametnutih normi i jedna prilika za bijeg⁶ ostvarila je njezine snove da postane slobodna i slobodoumna žena. Zbog javnog iznošenja mišljenja o pojedinim oblicima zlostavljanja žena pod krinkom vjere te odbacivanja vjerskog učenja bila je proganjana i u zapadnom svijetu od somalijskog klana. Postati slobodoumnom ženom i napustiti radikalnu zajednicu, k tome prokazati islamske kulture u kontekstu degradiranja žene i ženskog tijela u filmu *Submission* (2004)⁷, ima svoju cijenu. Ayan Hirsi Ali odbacila je (islamska)

⁵ Najstrašnije iskustvo koje djevojčice doživljavaju u radikalnim kulturama najčešće priređuju žene drugim ženama, odnosno u slučaju Alijeve, baka je odlučila da je vrijeme da Ayan i njezina sestra prođu „obredno“ čišćenje. „Nakon što je sve dogovorila, baka je cijeli tjedan bila vesela i ljubazna. U njezinoj sobi bio je pripremljen poseban stol, a različite tete, znane i neznane, okupljale su se svakodnevno u našoj kući. (...) Baka je šaputala u Mahadovo uho: 'Nemoj plakati, nemoj ukaljati majčinu čast. Ove žene će pričati o tome što su vidjele. Stisni zube!'“ (Ali 2007: 43) Najveći problem održavanja patrijarhalne kulture su svakako žene koje nadziru druge žene i slijepo poštuju tradiciju kako bi održale mušku dominaciju, te se čini da su pojedine žene u progonstvo otišle ne samo zbog muške dominacije već i zbog ženske podrške toj dominaciji.

⁶ Autorica u knjizi *Nevjernica* navodi da nije bježala od islama, niti je bila u bijegu u demokraciju. „U to vrijeme me nisu pokretale nikakve velike ideje. Bila sam samo mlada djevojka koja je željela naći načina da bude ono što jest; i tako sam pobjegla u nepoznato“, navodi Alijeva.

⁷ Scenarij za film *Submission* napisala je Alijeva, prikazujući način života žena pod okriljem islamske tradicije, a dio te tradicije osjetila je i sama odrastajući u izrazito rigidnim islamskim kulturama. Producent filma Theo Van Gogh ubijen je 2004. godine od marokanskog imigranta Mohammeda Bouyerija. S obzirom na to da je Ayaan Hirsi Ali bila pripadnica nizozemske Liberalne stranke, a kasnije i poslanica u parlamentu, bila je nedodirljiva pripadnicima različitih radikalnih islamskih skupina širom Evrope i svijeta koji su joj prijetili smrću. Van Gogh je ubijen hicima iz pištolja, a zatim mu je Bouyeri prerezao vrat. Od tada je Alijeva imala neprestanu policijsku zaštitu, a kasnije se odselila u Sjedinjene Države, gdje i danas zagovara modernizaciju islama. Alijeva je filmom *Submission* željela pokazati koliko žene pate unutar islamske tradicije, koliko su i na koji način zlostavljane u svojim porodicama, te da se sve na neki način *pravda* Božijom voljom. Žene su, bez obzira

pravila, predstavljena prvenstveno kroz očevu želju da se uda za rođaka kojeg nikada nije upoznala, a onda je i javno odbacila cjelokupnu islamsku doktrinu i kao vjeru i kao način života. Ateizam je za kulturu u kojoj je odrasla nepoznanica; javna kritika radikalnog islama i propisa prema ženi od koje se zahtijeva apsolutna podređenost muškarcu dovoljni su razlozi da Alijeva postane meta „branitelja vjere“. „Neposluš“ prema tradiciji postao je njezin stil života, a radikalni branitelji vjere i danas vode „sveti rat“ protiv nje.

Anchee Min u *Crvenoj azaleji* daje nam uvid u traumatično iskustvo žena i muškarca u vrijeme vladavine Mao Zedunga i obavezu da se slijepo poštuju naredbe koje je komunistička partija nalažala mladim osobama. Čini se da ne postoji niti jedan period života glavne junakinje koji nije obilježen traumom, strahom za život, ali se, ipak, mogu izdvojiti oni koji su je najviše potresli i pokazali kako politika iskorištava lojalnost pojedinaca i traži od njih da optuže nevine osobe za špijunažu, da uhode bliske osobe, optužuju za buržujске misli... Autorica je imala namjeru da pokaže historiju jednog razdoblja o kojem današnja Kina nema izgrađeno sjećanje na žrtve tog vremena, već se preko tog perioda prelazi i ne pridaje se značaj onima koji su izgubili živote u Maovom totalitarizmu.⁸ U knjizi je u prvom planu iskustvo mlade djevojke koja prolazi kroz različite faze lojalnosti komunističkom režimu, a vjerovatno fizički najteži dio života predstavlja politička odluka Pekinga da najbolji učenici idu u kategoriju *seljaštvo*, a to je značilo odlazak na prinudni rad mladića i djevojaka u kampove, gdje će opet dokazivati lojalnost kako bi mogli dobiti nove zadatke. Min je također prikazala kako funkcioniра totalitarni svijet u kojem, kako navodi Hannah Arendt, u prvoj fazi se „pronalaženje tajnih neprijatelja i proganjanje političkih protivnika, kombinuje (...) sa uvlačenjem čitavog stanovništva u frontovske organizacije i prekvalifikovanjem starijih članova partije za dobrovoljnu špijunsku službu...“ (Arendt 1999: 429). U jednom trenutku svi su postali špijuni i svi su špijunirani, tako da je čista slučajnost ako neko zaista i preživi početnu fazu. Nadzor je za ovakva društva ključna riječ i nije samo riječ o pojedincima koji ulaze u službe nadziranja već, naprotiv, o

na krepost koju pokazuju u javnoj i privatnoj sferi, te njihovu podređenost spram Boga i pravila o ponašanju koju sveta knjiga muslimanima propisuje, najveće žrtve pravila koja se izvode iz svete knjige i onih muškaraca koji ih koriste kao opravdanje za svoje ponašanje. Film nedvojbeno ukazuje i to da su žrtve usamljene, da im niko iz njihovih konzervativnih porodica neće pomoći, niti vjerovati da ih seksualno zlostavlja stric ili ujak. I sam Bog u takvim trenucima ostaje nijem na molitve ovih žena, kako pokazuje scenaristica filma.

⁸ Smatra se da je Mao Zedong jedan od najvećih tiranina 20. stoljeća, te da je odgovoran za smrt oko 75 miliona ljudi. U njegovoj diktaturi mnogi su bili lišeni pristupa hrani, te su ih i zbog neuhranjenosti ubijali kao balast režima.

cjelokupnom društvenom sistemu koji postaje špijunski, koji lišava osobe prijateljskih i svih drugih veza koje se, prije svega, zasnivaju na povjerenju. O takvom društvu govori i Bentham, objašnjavajući to na primjeru zatvora. Praktično u tom začaranom krugu ne postoji osoba koja neće biti pod prismotrom, pa „će *podređeni* čuvari ili nadzornici, sluge i svakakvi potčinjeni, biti pod istom neprestanom kontrolom u odnosu na *glavnog* čuvara ili nadzornika...“ (Bentham 2014: 47). Ono što ovakvi režimi traže od svih stanovnika je poslušnost i izvršavanje naredbi, kako bi dokazali lojalnost. U tome su i najveće traume koje doživljava glavna junakinja romana, a njezino dokazivanje lojalnosti, kao i u svakom totalitarizmu, započinje od najranije dobi. „Tražili su da sudjelujem na sastanku školskog Revolucionarnog komiteta. Bilo je to 1970. godine, kad mi je bilo trinaest. S članovima komiteta, pravim revolucionarima, raspravljala sam o nastavku provođenja Kulturne revolucije u našoj Osnovnoj školi Druga sreća“ (Min 2010: 16). Upravo faza o kojoj govori Hannah Arendt započela je naizgled važnim revolucionarnim raspravama o kulturnom uzdizanju kineskog naroda, ali je u suštini time započeo progon *američkih špijuna*. „Prvoga tjedna u studenom, sekretar Chain pozvao me k sebi. Uzbuđeno mi je priopćio da je komitet napokon razotkrio skrivenog klasnog neprijatelja, američkog špijuna. Rekao je da ćemo protiv njega održati sastanak, kojem će nazočiti dvije tisuće ljudi. Ti ćeš biti predstavnica učenika i govorit ćeš protiv nje. Upitala sam o kome je riječ. Naboravši čelo, sekretar je izgovorio ime koje me zaprepastilo. Bila je to Jesenje Lišće, moja učiteljica“ (Min 2010: 17). Djevojčica je pred svjetinom morala optužiti učiteljicu da je američka špijunka i da je i nju samu pokušala zatrovati imperijalizmom. Druga izrazito traumatična scena je iz radnog logora kada svoju prijateljicu nije spasila, odnosno nije je upozorila da žele razotkriti njezinu vezu sa muškarcem. Kako je komunistička partija seksualnost potpuno stavila pod kontrolu, mladićima i djevojkama prije braka nije bilo dozvoljeno da imaju bilo kakve seksualne aktivnosti. „Na umu mi je bilo samo kako ne smijem dopustiti da Malu Zelenu ovako uhvate. Ona mi je bila najbolja prijateljica, jedini dašak svježeg zraka u našoj zagušljivoj sobi“ (Min 2010: 32). Muškarca su osudili na smrt jer ga je Mala Zelena morala optužiti za silovanje. Djevojka je izgubila razum, te su je na kraju pronašli utopljenu u kanalu. Kontroliranje seksualnosti tipično je za zajednice u kojima je brak jedina institucija u kojoj se na legalan način prakticiraju seksualne aktivnosti (Faucault 1962).⁹ Kao i Alijeva i Min u svom romanu pokazuju koliko su djevojčice nevažne u jednoj zajednici; Alijeva je to pokazala kako se na

⁹ Za režimska društva seksualnost je vrlo važna odrednica preko koje se ne kontrolira samo žudnja, odnosno sloboda ispoljavanja osjećaja i želja, već i broj stanovnika, te i oni koji će preživjeti. To se upravo i dešavalo u vrijeme Maove vlasti u Kini.

svirep način kontrolira seksualnost kod djevojčica budućih žena/supruga koje seksualni odnos ne smiju doživljavati kao uživanje, a Min, slušajući nadimke žena¹⁰ koje su radile u tvornici u blizini njihova stana, zaključuje kako je tužno roditi se kao djevojčica.

Glasove otpora sveopćoj radikalizaciji u Iranu početkom osamdesetih godina predstavlja i Azar Nafisi u djelu *Lolita u Teheranu*. Usamljeni (ženski) glasovi koje je univerzitetska profesorica okupila u „tajnu školu“ tumačenja zapadnjačke književnosti, odnosno romana u vrijeme kada je Zapad potpuno sataniziran, predstavljaju intelektualni, ženski otpor spram konzervativizma u svakom smislu. Osnivanje „tajne škole“ čitanja i tumačenja zapadnih klasika književnosti u vrijeme najžešće iranske odmazde protiv Amerike i njezinih saveznika nije samo čin koji se snažno opire tiraniji u političkom smislu već i način na koji mladi ljudi mogu spoznati pluralizam unutarnjih svjetova koje svaki pojedinac posjeduje. Kako i zaključuje jedna od studentica u vrijeme kada se sprema suđenje Velikom Getsbyju, „jedino nam književnost omogućava da uđemo u kožu druge osobe i shvatimo njezine različite i proturječne strane“ (Nafisi 2011: 118). Cjelokupan projekt nije bio samo neposluh spram režima i nametanja islamskog ćudoređa već i to da je najvažnije „slobodno“ tumačiti umjetnost, tj. tekst, bez obzira na to što ta sloboda u jednom takvom političkom trenutku značila. Ona je važna čak i onda kada jedna skupina studenata koja brani književnost i umjetnost od ideoloških učitavanja nije u stanju uvjeriti suprotnu stranu da Getsbyja ne čitaju kao muslimani, već kao čitatelji bez predrasuda. Iako su suđenje Velikom Getsbyju mnogi doživjeli kao svojevrsno suđenje Americi i njezinu razvratnom načinu života, kako Getsbyja shvaća Nyazi, u konačnici samo pristajanje profesorice na „suđenje“ fikciji je i čin koji dozvoljava različita mišljenja, tolerira i one koji roman shvaćaju kao „priručnik o uputama za život“. Ali, u konačnici, čitatelji *Lolite u Teheranu* mogu slobodno donijeti vlastiti sud o tome je li dovoljno tekst čitati iz jednog ideološkog aspekta ili tumačiti umjetnost i književnost kao proizvod sveukupnih kulturoloških normi, odnosa i vrijednosti koje su u jednom trenutku ljudske povijesti mogle biti relevantne nekom umjetniku. Slično komunističkoj partiji u Kini, i u Iranu se, prema pisanju Nafisi, odvijao stalni nadzor nad *nepodobnim* i *sumnjivim* osobama koje su vlasti često proglašavale za američke špijune. Iako sataniziran, Zapad, a posebno Amerika, postat će novi dom mnogim intelektualcima i intelektualkama, ne samo iz Irana, koji su uspjeli pobjeći režimskim sistemima i, ono što je najvažnije, svoje su traume ispisali u

¹⁰ Gotovo svako od tih imena sadržavalo je imenicu dječak. Doznali smo i nadimke tih žena kao što su Chow Di – Izvuci Brata; Lai Di – Dobij Dječaka, Shuang Di – Dvostruki Dječak; Yin Di – Osvoji Dječaka; i Bao Di – Zasigurno Dječak (Min 2010).

romanima, esejima, te su mnoge stravične priče postale dostupne čitateljima širom svijeta. Danas su Min, Alijeva, Ugrešić i Nafisi slobodne i slobodoumne žene koje žive i rade daleko od svojih prvobitnih domovina. Njihovo iskustvo bijega govori u prilog činjenici da su matične kulture često toliko represivne da žene u njima nisu u stanju preći prag privatnog prostora, koji ovdje ne treba shvatiti samo kao prostor doma. Tek kada se napusti prvobitno mjesto rođenja, one doista postaju slobodne i osobe koje djeluju i u javnom prostoru više nego su to činile u domovini.

Literatura

1. Ali, A. H. 2007. *Nevjernica*. Zagreb: Naklada Ljevak.
2. Andrić, I. 1963. *Ljubav u kasabi*. Beograd: Branko Đonović.
3. Arendt, H. 1999. *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička 94.
4. Bentham, J. 2014. *Panoptikon*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
5. Foucault, M. 1962. *Istorija seksualnosti*. Beograd: Prosveta.
6. Freud, S. 2006. *Psihologija mase*. Beograd: Fedon.
7. Herman, J. L. 2012. *Trauma i oporavak*. Novi Sad: Psihopolis institut.
8. Iveković, R. 2013. *Kako misliti o nasilju i kako deminirati „znanje“ o njemu: U prilog Ženskom sudu* (online), dostupno na: www.zenskisud.org/pdf/2015/Rada_Ivekovic.pdf (22. 6. 2019).
9. Min, A. 2010. *Crvena azaleja*. Zagreb: Mozaik knjiga.
10. Nafisi, A. 2011. *Lolita u Teheranu*. Zagreb: Naklada Ljevak.
11. Said, E. 2005. *Razmišljanja o egzilu* (online), dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/razmisljanja-o-egzilu> (22. 6. 2019).
12. Tešanović, J. 2004. *Balkan ne postoji*. Beograd: Feministička 94.
13. Todorova, M. 1999. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
14. Tomić, Z. 2007. *Muški svet*. Beograd: Čigoja štampa.
15. Ugrešić, D. 2001. *Zabranjeno čitanje*. Beograd – Sarajevo: Geopoetika – Omnibus.
16. Ugrešić, D. 2004. *Ministarstvo boli*. Zagreb: 90 stupnjeva.
17. Wachtel, A. B. 2006. *Književnost istočne Evrope u doba komunizma*. Beograd: Stubovi kulture.